

MARKÓ ALEXANDRA

A spontán beszéd – monologikus és dialogikus szövegek

Bevezetés

A magyar szakirodalomban a spontán beszéd akusztikus jellemzőiről Wacha Imre közölt először átfogó leírást (1974). Dolgozatában a spontán, kötetlen beszéd mellett három fő stíluskategóriát különböztet meg: a felolvasást; a reprodukív vagy interpretatív beszédet; illetve a fél-reprodukív beszédet. Ez a négy beszédmód – ahogy írja – nem különül el élesen, merev határokkal, még legfőbb jellemzőit tekintve sem. A spontán beszédet Wacha az alábbi módon definiálja: „a szó szorosabb értelmében vett élőszó. Ez annak a szövegnek és hangzásnak (akusztikumnak) az együttese, mely gondolataink születésekor vagy az agyban, a tudatban előre megfogalmazott gondolatok elmondásakor szólal meg. [...] Más szóval: a gondolkodás és a szöveg megalkotása, a mondatok megkonstruálása (az akció) és elmondása (a produkció) szimultán folyamatban, egyidőben zajlik le, szinkron tevékenység” (209).

A spontán beszéd vizsgálatában nem hagyhatók tehát figyelmen kívül az artikulációt megelőző folyamatok, hiszen a spontán beszédet a nem spontán beszédfajtáktól (felolvasás, reprodukív beszéd stb.) megkülönböztető jegyek a beszédtervezés eltéréseire vezethetők vissza. Ezért a spontánbeszéd-jellemzők vizsgálata a fonetikai apparátus mellett pszicholingvisztikai módszereket is igényel, hiszen már maga a spontaneitás produkciós szempontú definiálása is pszicholingvisztikai megközelítésű kell, hogy legyen. Ez a nézőpont ugyanakkor rámutat arra is, hogy a spontán beszéd maga sem egynemű kategória, például az adott helyzetben jelenlévő aktív beszélők száma, vagyis az a tény, hogy a beszédprodukció monologikus¹ vagy dialogikus jellegű szituációban jön-e létre, befolyásolja a tervezés folyamatait, hiszen a beszélőnek különböző mértékben és módokon kell alkalmazkodnia a környezethez.

¹ A monologikus helyzetekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy például az etnometodológiai konverzációelemzés megközelítése szerint az emberi kommunikációban valójában minden dialógus, hiszen a beszédpartner – ha nem is szólal meg – jelenlétével befolyásolja a beszédprodukció alakulását. Ilyen értelemben az általunk a továbbiakban monologikusnak nevezett szituációk valójában tehát interjúhelyzetek. Megjegyezzük azonban azt is, hogy a (hagyományosabb) szöveg-tani szakirodalom a monologikus jelleget a szövegtípusok elkülönítésének egyik kritériumaként tartja számon, és a történetelmondást a monologikus, spontán beszélt nyelvi szövegek közé sorolja (vö. Tolcsvai 2001: 332).

Az ilyen jellegű különbségeknek, illetőleg különösen a dialogikus szövegek jellegzetességeinek sokféle következményével szembesülünk a nyelvészeti (és ezen belül a fonetikai) vizsgálatban – mind módszertani szempontból, mind pedig az eredmények tekintetében. Mindenekelőtt problémaként merül fel, hogy milyen körülmények között és milyen apparátussal lehet megfelelő minőségű (tehát akusztikai fonetikai elemzésre is alkalmas) dialogikus szöveget rögzíteni. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a több beszélő jelenléte miatt egy ugyanolyan időtartamú dialogikus szöveg arányaiiban kevesebb hasznosítható akusztikai adatot tartalmaz. Ennek az az oka, hogy az egyszerre beszélés, a hűmmögés, a nevetés, a köhögés, a torokköszörülés stb., azaz minden olyan akusztikai természetű jelenség, amely a vizsgálandó beszédprodukcióval egy időben realizálódik, információelméleti értelemben zajnak minősül. Ezek a jelenségek azonban nemcsak a saját időtartamukban fednek el információt, hanem kihatással lehetnek a nagyobb egységekre (pl. az adott beszédszakasz, közlés) elemzésére is, hiszen ekkor a teljes szakasz beszéddallama, intenzitása stb. vizsgálhatatlanná válik.

Az elemzésben gondot jelent(het) az is, hogy – a monologikus szövegekkel ellentétben, ahol minden szünethely a beszélő saját beszédprodukciójának a része – a dialogikus szöveg több szünethelyéről nem állapítható meg egyértelműen, hogy melyik beszélő produkciójához tartozik. Ennek következtében a fonetikai és a pszicholingvisztikai analízisben, ahol a szünet fontos vizsgálati tényező (az egyik esetben mint szupraszegmentális szerkezeti elem, a másikban pedig mint a beszédtervezési folyamatokról információval szolgáló entitás), kompromisszumokra kényszerül a kutató, és úgy kell a feldolgozás módszerét kialakítania, hogy az eredmények ne vezessék téves konklúziókra.

Az eredményeket tekintve arra számíthatunk, hogy az egy- és a többszereplős szituációkban mondat- és szövegtani szempontból eltérő jellegzetes mintázatok figyelhetők meg. A mondatfajták különbsége megjósolható: a dialogikus helyzet bizonyára sokkal gyakrabban ad módot a kérdő és felszólító mondatformák használatára, mint a monológ, ahol ezek inkább csak függő beszédben vagy retorikai kérdések formájában fordulnak elő. Ugyancsak feltételezhetünk szerkesztettségbeli különbségeket: a monológgra jellemzőbb a hozzátoldásos szerkesztésmód, a dialógusban a társalgási fordulók egymásutánja feszebb, zártabb szerkezeteket kíván meg. Mindezek a sajátosságok feltételezhetően kihatással vannak a szupraszegmentális szerkezetre is.

A magyar fonetikai szakirodalomban a spontán beszéd szupraszegmentális szerkezetére vonatkozó megállapítások túlnyomórészt a kutatók általános kommunikációs tapasztalatán alapulnak (pl. Wacha 1974, Elekfi–Wacha [2003]), és mindössze néhány olyan tanulmány született, amely ki-

sérleti fonetikai elemzéssel közelítette meg a kérdéskört (pl. Gósy 2003b, Gocsál 2000, Bóna 2005). Ezek elsősorban monologikus kísérleti helyzetben rögzített szövegeket vizsgálnak, dialogikus szöveg elemzésére még kevesebb példát találunk (Andó 2002). Időszerűnek tartottuk tehát egy olyan próbaelemzés elvégzését, amely monologikus és dialogikus szövegek (elsősorban) szupraszegmentális sajátosságainak összevetését célozza, és amelyből módszertani következtetések is levonhatók a további kutatások számára.

Kísérleti személyek, anyag és módszer

Adatközlőink 21 éves egyetemi hallgatók: két nő és két férfi. A köznyelvi standardot beszélik, nem éltek hosszabb ideig sem magyar nyelvjárási területen, sem külföldön. Nincs sem beszédhibájuk, sem ismert hallásproblémájuk. A kísérletekben kooperatívak voltak. Kiszámú adatközlővel dolgoztunk, ezért úgy választottuk ki őket, hogy jól reprezentáljanak egy-egy jellegzetes beszélői attitűdöt: van közöttük bőbeszédűbb és szűkszavúbb, illetve átlagos beszédmotivációjú; ugyanígy gyorsbeszédű és normál beszédtempójú is.

A kísérleti személyekkel egy hosszabb dialogikus, illetve személyenként több rövidebb monologikus spontánbeszéd-felvételt rögzítettünk. E helyt egy a nyári élményeikről szóló szabad spontán narratívát és a négy szereplős társalgást elemezzük. Egyik feladatnál sem adtunk meg időhatárokat, az adatközlők addig beszéltek, amíg ők maguk jónak látták. A narratívák időtartama 4'39" és 8'07" között szóródott, összidőtartamuk 24'48" volt. A társalgás egésze kb. 1 óra 53 perc, a személyenkénti összes beszédidők 12'01"-tól 36'01"-ig terjedtek. A vizsgált korpusz teljes időtartama tehát valamivel több, mint két és negyed óra.

A társalgást egy professzionális rádióstúdióinak használt csendesített szobában vettük fel, térmikrofonnal, és közvetlenül számítógépre rögzítettük digitális formában. A monologikus szövegek felvétele ugyancsak csendesített szobában zajlott, ehhez Sony MZ-R900 típusú minidisc-hangfelvevőt használtunk az ahhoz a gyártó által biztosított irányított mikrofonnal. A mintavétel monóban, 22 050 Hz-en és 16 biten történt.

A hanganyag feldolgozásához a Praat 4.2 és 4.3 verziószámú beszédelemző szoftvert alkalmaztuk. Megmértük az egységek (a beszédszakaszok² és a szünetek) időtartamát, és ezekből átlagokat számítottunk. Megnéztük, hogy a beszédszakaszok határa milyen gyakran esik egybe mondategységhatárral³. Megszámoltuk azokat a beszédszakaszokat, amelyek egy vagy több

² Két (néma vagy kitöltött) szünet közötti egység.

³ A mondategység egy predikatív mozzanat, szerkezeti alapforma – szemben a mondategésszel, amely egy közlési alapegység. A mondategység konstrukcionálisan zárt egység (vö. Deme 1971: 39–46).

mondategységet egészében fedtek le, valamint azokat, amelyek pusztán egy (vagy fél) szóból állnak (és nem egyszavas mondategységek). Bár ezek nem feltétlenül keltik a hallgatóban a folyamatosság vs. szaggatottság érzetét, hiszen a percepciót a grammatikai szerkesztettségen kívül más jegyek, pl. a szünetezés, a dallamszerkezet, a hangsúlyozás, a megakadásjelenségek is befolyásolják (vö. pl. Gósy 2003a, 2003b), a grammatikai-szerkezeti jellemzőkre – munkamegoldásként – megfelelő objektív mérőszámoknak véltük őket. Meghatároztuk a beszéd- és a szünetidő, valamint a kitöltött szüneteknek az összes szünetidőhöz viszonyított arányát. Minden szövegben kiszámítottuk az egyes szakaszok artikulációs tempóját, illetőleg a beszélők szituációnkénti átlagos artikulációs és beszédtempóját.

A beszéddallam leírásában két szempontot vettünk figyelembe: az alaphang közét/terjedelmét – beszédszakaszonként és a teljes szövegekben –, illetőleg a hangmenetet. Kimértük az alaphang-frekvencia minimumát és maximumát minden kijelentő⁴ típusú beszédszakaszban; illetőleg jelöltük a frekvenciaváltozás irányát (a hagyományos terminusokkal: ereszkedő, lebegő, emelkedő stb. – vö. Deme 1961). A dallammenet minősítéséhez az auditíven észlelt és a regisztrátumon látott frekvenciaváltozást egyaránt figyelembe vettük. Többször előfordult, hogy a regisztrátum alapján lebegőként értékelhető hangmenetet hallás alapján ereszkedőnek észleltük, így azt a megoldást alkalmaztuk, hogy 10%-os frekvenciaváltozásig lebegőnek minősítettük az adott szakasz hangmenetét (vö. Kassai 1998: 213). Kiszámítottuk az egyes szövegekre az egyének teljes szubjektív hangterjedelmét (a szövegben mért maximális és minimális zöngfrekvencia hányadosa), illetőleg a beszédszakaszok átlagos hangközét is (a szakaszban mért maximális és minimális zöngfrekvencia hányadosa).

Az arra alkalmas adatokon statisztikai analízist végeztünk a 11.0 verziószámú SPSS szoftverrel. Kétmintás t-próbát alkalmaztunk, és minden esetben 95%-os szignifikanciaszinten végeztük el az elemzést.

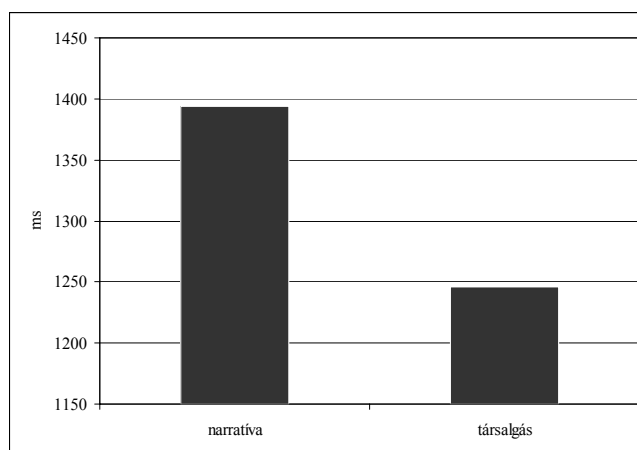
Eredmények

A beszédszakaszok időtartama meglehetősen ad hoc jelenség, hiszen a spontán beszéd folyamatban nem várhatunk olyasfajta előre tervezett tagolást, mint amilyen a felolvasásban vagy a betanult szövegek felmondásában tapasztalható. A tagolódást egyaránt befolyásolják a mondatszerkezeti sajátosságok, illetőleg a tervezés és a beszéd egyidejűsége, valamint az ebből

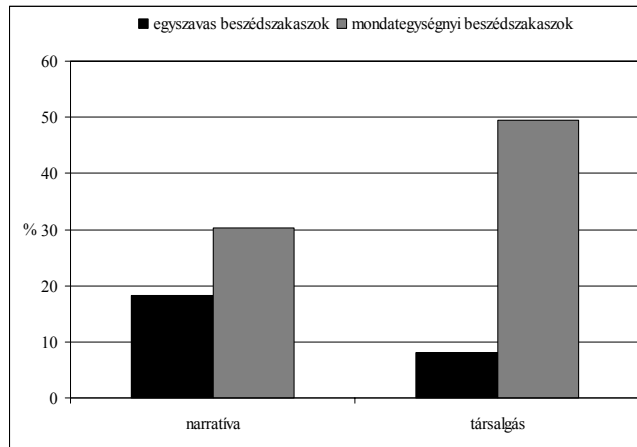
⁴ Az adatolást azért kellett a kijelentő típusú közlésekre korlátoznunk, mert a monológokban csak ilyen szakaszok voltak; és a társalgásban előforduló bizonyos meredekebb kérdő mondatformák hangközadatai nagymértékben befolyásolhatták, illetőleg torzították volna a beszédszakaszok frekvenciaadatairól alkotott képet azzal, hogy aszimmetrikus adatsortokat hasonlítunk össze.

fakadó megszakadások. A narratíva és a társalgás beszédszakaszainak hossza között mindössze 10% körüli az eltérés, ez a különbség azonban szignifikáns ($t(966) = 3,96$; $p < 0,001$); vö. 1. ábra.

A folyamatosság/szaggatottság tekintetében megvizsgálva a szövegeket minden beszélőre jellemző, hogy a társalgásban a monológokhoz képest felére-harmadára csökken az egyszavas közlések aránya, és ugyanakkor megnő a teljes mondat egységeket lefedő beszédszakaszoké – akár többszörösére is, de legalább 12%-kal; és összességében több mint másfélszeresére – vö. 2. ábra. (Minél kevésbé jellemző a folyamatosság a monológokban az egyes beszélőkre, annál nagyobb mértékű az egyszavas közlések aránya, és annál kevesebb a mondat egység.) Mindez azt is jelenti, hogy a társalgásban relatíve gyakrabban fordul elő szünet mondat egység határon, vagyis a szituációból fakadóan a beszélők tervezetbben valósítják meg a szüneteket akkor, amikor a szünet potenciális beszélőváltási hely, mint a monológban. Az egyszavas közlések arányának csökkenése a társalgásban arra is visszavezethető, hogy a beszélőknek a közlésen belül kevésbé van szükségük gondolkodási/szókeresési szünetre, hiszen a többiek beszédideje alatt van idejük megtervezni a mondanivalójukat, míg a monológokban ezt saját beszédükkel egy időben teszik. Meg kell még jegyeznünk, hogy a társalgásban a kérdés-válasz fordulók miatt több társalgási egység mindössze egy mondat egységből áll, így a dialogikus helyzet e tekintetben is befolyásoló.

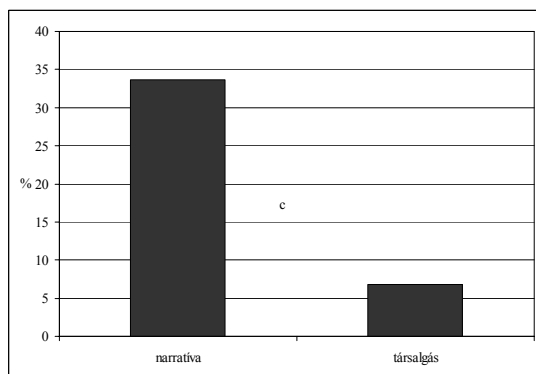
1. ábra. A beszédszakaszok átlagos időtartama

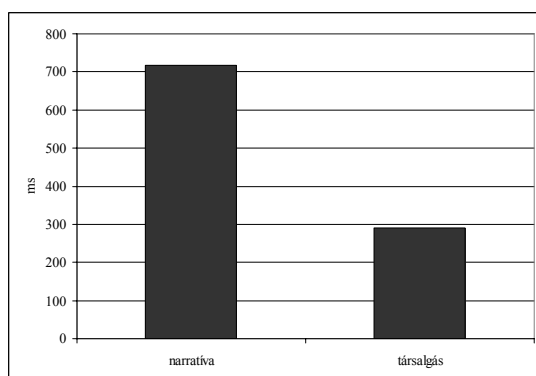
2. ábra. A szövegek relatív folyamatossága

A társalgásbeli szünetarányok szinte egybeesnek a különböző beszélők-nél, holott a monológban nagy változatosságot mutatnak az adatok: 26,5–49,7% között szóródnak. Valószínűsíthetjük, hogy a többiekhez és a situációhoz való alkalmazkodás, illetőleg a tervezésre kapott több idő (a monologikus helyzetekhez képest) áll ennek a háttérében. A társalgásban mért szünetarány kb. negyede-ötöde a monológokban mértnek – vö. 3. ábra. Ezt az összefüggést más vizsgálatok is alátámasztják: pl. Andó (2002) a monologikus történetmondásban 40,16%-nyi szünetet mért a teljes időtartamhoz viszonyítva, ezzel szemben a társalgásban elhangzott narratíva szünetaránya mindössze 16,62% volt.

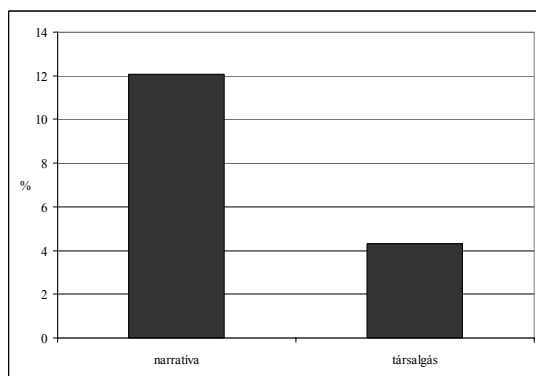
A társalgásbeli szünetek átlagértékei is jóval alacsonyabbak, többségük 50 és 400 ms között realizálódik, szemben a monológok tágabb jellemző időtartományával (100–700 ms). A társalgásbeli szünetátlag a monológbelieknek hozzávetőlegesen 50%-a – vö. 4. ábra. Ezek az adatok ugyancsak összhangban vannak Andó 2002-es méréseivel, ahol a monologikus történetmondásban 779,5 ms volt a szünetek átlagidőtartama, a társalgásba ágyazott narratív szövegrészben azonban csak 441,17 ms volt az átlagérték. A statisztikai elemzés szignifikáns különbséget mutatott ki a szövegtípusok szünetezése között ($t(814) = 14,701$; $p < 0,001$).

3. ábra. A szünetek aránya a teljes beszédidőhöz viszonyítva

4. ábra. A szünetek átlagos időtartama

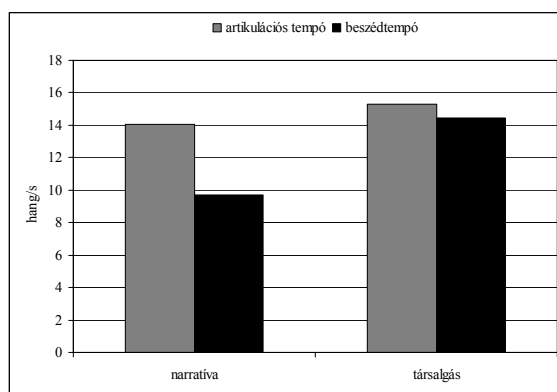

5. ábra. A kitöltött szünetek aránya az összes szünetidőhöz viszonyítva

Előzetesen azt feltételeztük, hogy relatíve ritkábban fordulnak elő kitöltött szünetek a társalgásban, mint a monologikus szövegekben, hiszen a beszéd feladata megoszlik a partnerek között, akár ki is segíthetik egymást a szókeresésben stb. Ez beigazolódott: 50%-kal vagy többel csökkent az előfordulási arány minden beszélőnél, függetlenül attól, hogy mennyire jellemző a beszédére ez a sajátosság; összességében harmadannyi hezitálás fordult elő a társalgásban, mint a monológokban – vö. 5. ábra. A kitöltött szünetek időtartama tekintetében azonban nem találunk jelentős eltéréseket, bár a társalgásban egységesen minden adatközlő átlagértékei csökkennek valamelyest. Mindez úgy interpretálható, hogy a társalgás jelenti a beszédtervezés szempontjából a legkönnyebb feladatot – a versenyhelyzet ellenére is, hiszen a beszédpartnerek kooperatívak, így akár „be is segíthetnek” a tervezési folyamatba, kiegészíthetik a mondottakat stb. Ugyanakkor a többi beszélő társalgási egységei alatt van ideje az egyénnek a saját közlését megtervezni, sőt ehhez bizonyos értelemben segítséget is kap, hiszen egy adott téma szókinccse (ha nem ő volt a kezdeményező) már rendelkezésre áll: a többiek fordulónak feldolgozása során ezek a lemmák a mentális lexikonban már aktiválódtak, így a szólehívás rövidebb időt vesz igénybe.

Az artikulációs tempó olyan beszédjellemzője az egyénnek, amelyet a szakirodalom szerint igen nehezen lehet akaratlagosan változtatni (vö. Gósy 2004, Bóna 2005). A beszédtempót azonban mind objektív (mérési), mind szubjektív (percepciós) szempontból nagyban befolyásolja a szünetek gyakorisága, hossza, a kitöltött szünetek előfordulása stb. Arra számítottunk tehát, hogy az artikulációs tempóban a szövegek nem mutatnak lényeges különbségeket az egyének adatain belül, a beszédtempóban azonban a szünetezés eltérései következtében igen.

A spontán narratívához képest a társalgásban nagyfokú eltérést tapasztalunk: míg az artikulációs tempóban kb. 10%-os az emelkedés, addig a beszédtempóban ez megközelíti az 50%-ot. A kétféle tempóérték közötti távolság a monológokban mintegy 40%, a társalgásban azonban alig mérhető az artikulációs tempó és a beszédtempó különbsége (6. ábra).

6. ábra. Az artikulációs és a beszédtempó átlagértékei

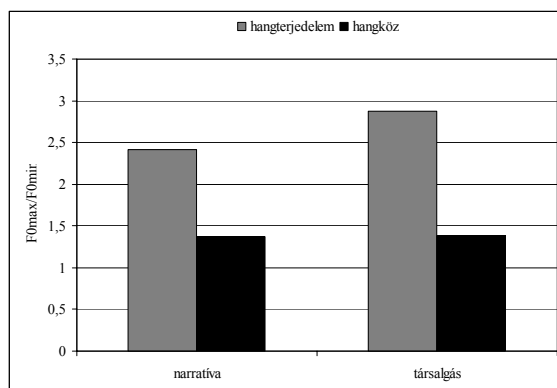
Nincs ugyan szakirodalmi adat arra, hogy mekkora tempókülönbséget tekinthetünk relevánsnak, az átlagok látható 10%-nyi eltérése mögött mégis statisztikailag szignifikáns különbség húzódik ($t(1000) = 10,859$; $p < 0,001$). A szituáció tehát befolyásolja az artikulációs tempót.

Korábbi szakirodalmi adatok azt igazolják, hogy a témának a tempóra tett hatása mérhető különbségeket idéz elő – lásd Andó (2002) kísérletét, amelyben a cselekményközpontú és az értékelésközpontú narratív spontán szöveg artikulációs tempója 12%, beszédtempója 21%-os eltérést mutatott. A saját kísérletünkben a szövegek vegyesen tartalmaztak cselekményes és értékelő elemeket, a beszélők maguk választhatták meg mindegyik szövegnél, hogy melyiket mennyire állítják középpontba. A társalgás beszédtempójának nagymérvű gyorsulására elegendő magyarázatnak tartjuk a több résztvevő jelenléte miatt rövidülő szünettartást, az artikulációs tempó gyorsulásának hátterében pedig a versenyhelyzetet tételezzük fel.

Mindez nem mond ellent annak, hogy a „tapasztalatok szerint a naív beszélő az artikuláció során legkevésbé a beszédének sebességét tudja akaratlagosan változtatni” (Gósy 2004: 203), hiszen ha a mért eltéréseket valóban a szituáció, illetve a beszédfeladat különbsége idézi elő, ezeknek automatikus működéseknak kell lenniük, amelyek valószínűleg egyénfüggően érvényesülnek.

A társalgás beszédszakaszainak a rövidegét (lásd fent) számításaink szerint önmagában az artikulációs tempó gyorsulása indokolja, hiszen az egy beszédszakaszban realizálódó beszédhangok átlagos száma szinte azonos a narratívában (20,63) és a társalgásban (20,33). Azaz a társalgás beszédszakaszai nem abszolút értelemben rövidebbek a monologikus szövegekénél, mindössze a gyorsabb artikuláció indokolja az időtartambeli eltéréseket.

A 7. ábrán jól látható, hogy a társalgásban a monológokénál nagyobb az átlagolt hangterjedelem 15-20%-kal. A hangközértékek szövegtípusonkénti eloszlása beszélőnként különbözőképpen alakul, de jelentős eltéréseket a szövegtípusok között nem találunk. A beszélők hangközátlagainak szövegtípusonkénti eltérése is minimális, egy adatközlőnél sem éri el az egy tizedet.

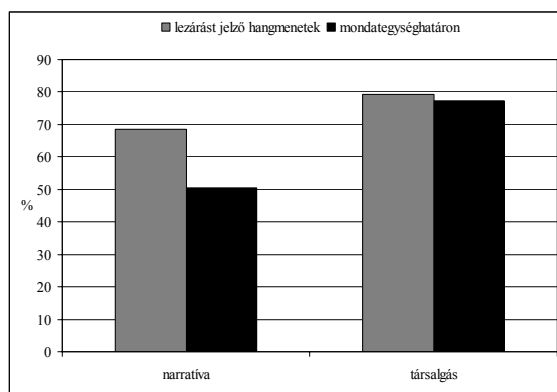
7. ábra. A hangterjedelem és a hangköz átlagértékei

Kérdés, hogy minek köszönhető a hangköz és a hangterjedelem adatai között látható aszimmetria. A hangterjedelem kiszélesedését magyarázhatná a társalgásban az érzelmileg telítettebb beszédmód (a társalgásban előadódott viták, humoros témák stb.), ugyanakkor a hangköz változatlansága ellentmond ennek az indoklásnak. Feltételezzük, hogy ez a különbség a situációk eltéréséből adódik: a társalgásban nem folytonos az adatközlő aktív részvétele, így a különböző társalgási egységek alkalmával természetesen más-más (induló) alaphangon szólalhat meg, és ehhez a kiinduláshoz képest modulálódik a hangja az adott beszédszakaszban. A folyamatos monológban viszont a következő beszédszakasz kezdő alaphang-frekvenciája függ a megelőző szakasz záró frekvenciaértékétől, hiszen ennek a viszonyoknak kommunikációs funkciója van (vö. pl. Wacha 1988).

A spontán beszéd szakaszait lezáró hangmenetet a legtöbb kutatás figyelembe veszi mint a megnyilatkozás vagy a virtuális mondat határjelző funkciójú jellemzőjét (vö. pl. Wacha 1988 vagy Gósy 2003b). Felmerül tehát a kérdés, van-e különbség ebben a jegyben a folyamatos monológok és a rövidebb beszédegységeket tartalmazó társalgás között – különösen, mivel a beszédszakaszok vizsgálatából egyértelműen az derült ki, hogy a társalgásban gyakoribbak a mondategységnyi beszédszakaszok, mint a monológokban. Ezért megvizsgáltuk az összes szakaszárlatot, illetőleg ezekben a hangmenetek százalékos eloszlását; valamint a mondategységet realizáló

szakaszok zárlatát külön is, a tekintetben, hogy a szakaszzárlatok eltérnek-e a szövegtípusok között, illetőleg mondatetegység határon és másutt.

A narratívákhoz képest a társalgásban 13%-kal több a lezárást jelző hangmenetek előfordulása (8. ábra), ami nyilvánvalóan összefügg azzal a szituációbeli különbséggel, hogy míg az egyértelműen monologikus helyzetben a lezárás szándékának – aktív beszédpartnerek hiányában – nincs különösebb jelentősége, addig a társalgásban ennek jelzése az együttműködés elengedhetetlen feltétele. A monológokban mondatetegységek végén relatíve ritkább a lezáró jellegű hangmenettípusok előfordulása, a társalgásra vonatkozóan azonban ez a különbség elhanyagolható. Ugyanakkor a narratívákhoz képest a társalgásban mondatetegység határon másfélszer annyi a lezárást jelző hangmenetek előfordulása – ez összhangban van azzal az eredménnyel, amely szerint a társalgásban kb. másfélszeres azoknak a beszédszakaszoknak az aránya, amelyek teljes mondatetegységet realizálnak, mint a monológban.

8. ábra. A lezárást jelző szakaszvégi dallamformák aránya

Következtetések

Az eredmények alapján beigazolódott az az általános hipotézisünk, hogy a különböző (monologikus és dialogikus) szövegtípusokban bizonyos szupraszegmentális jegyek eltérő módon és mintázatokban jelennek meg, azaz a szupraszegmentumhasználatnak valóban vannak szituációs-specifikus jellegzetességei. Ezen eltérések nagy részének szignifikáns voltát a statisztikai próbák igazolták.

A narratívákban a beszédszakaszok relatíve hosszúak (átlagosan 1400 ms), kb. 30%-ban mondatetegységet realizálnak, de az egyszavas szakaszok aránya is megközelíti a 20%-ot. A szünetek aránya megfelel a szakirodalmi 30% körüli átlagnak (Gósy 2003a), átlagos időtartamuk kb. 700 ms. A szünetek kb. 12%-a részben vagy egészben kitöltött, ezek átlagosan kb. 340 ms-

osak. Az artikulációs tempó átlagosan kb. 14 hang/s, a beszédtempó kb. 10 hang/s, a különbségük kb. 30%. A szövegre jellemző hangterjedelem több mint egy oktáv, a hangközök átlaga kvart és kvint közötti értéket vesz fel. A lezárást jelző szakaszvégi hangmenetek aránya kb. 70%, ugyanez mondategységghatáron csak mintegy 50%.

A társalgásban a beszédszakaszok rövidebbek, a relatív folyamatosság azonban itt a legnagyobb: a mondategységet realizáló szakaszok aránya eléri az 50%-ot, míg az egyszavas szakaszoké kisebb, mint 10%. Mind a szünetek aránya, mind időtartamuk rendkívül alacsony átlagokat mutat: 7%, illetve 300 ms. A kitöltött szünetek értékei hasonlóképpen: kb. 4% és 300 ms. Az artikulációs és a beszédtempó átlaga alig tér el egymástól, és mindkettő relatíve magas: az artikulációs tempó meghaladja a 15 hang/s-ot, a beszédtempó pedig a 14 hang/s-ot. A hangterjedelem átlaga megközelíti a másfél oktávot, a hangköz azonban nem különbözik a monológokétól. A lezárást jelző dallamvégek gyakoribbak (80%), mint a monológban, és mondategységghatáron is ugyanilyen az arány.

Szupraszegmentális jellegzetességeik és az azok mögött meghúzódó beszédproduktions folyamatbeli részjellemzők, illetve mindezek eltérései alapján tehát jogosnak és szükségesnek látjuk elkülöníteni egymástól a monologikus és a dialogikus spontánbeszéd-formákat – a fonetikai szakirodalomban ugyanis ezek a kategóriák gyakran nem válnak szét.

Vizsgálatunk korántsem merítette ki a spontán beszéd jellemzésének minden aspektusát – az általunk használt spontánbeszéd-korpusz tekintetében sem. További kísérleti vizsgálatok, akusztikai fonetikai elemzések tárgya lehet például a felolvasás és a spontán beszéd akusztikai paramétereinek az összevetése; a laboratóriumi helyzetben rögzített izolált mondatok és a spontán szövegben realizált hasonló szerkezetű megnyilatkozások szupraszegmentális formáinak összehasonlítása; a két- és többszereplős, valamint a nem egyenrangú partnerekkel rögzített társalgások esetleges különbségeinek a feltárása; a beszélőváltás vagy szóátvétel szabályainak, szupraszegmentális jellegzetességeinek leírása; stb. Fontos feladatnak tartjuk az ilyen jellegű további kutatásokhoz szupraszegmentális elemzésekre is alkalmas, jó minőségű spontánbeszéd-anyagok rögzítését, korpuszok létrehozását, egységes és jól használható címkézési rendszer kialakítását.

Az ilyen jellegű kutatásunk eredményeit alkalmazott fonetikai és más olyan területek hasznosíthatják, mint a gyakorlati retorika, az anyanyelvi oktatás, a nyelvművelés, az idegennyelv-oktatás, a mesterséges beszéd felismerés stb., amelyeknek a keretein belül fontos lenne a spontán és a nem spontán beszéd mód különbségeinek, szupraszegmentális következményeinek az elkülönítése, a téves – esetenként negatív – prekonceptiók kiigazítása. Különösen fontosnak tartjuk – általában is –, hogy a spontán beszéd vizsgálá-

latának eredményei bekerüljenek a köztudatba, hiszen (kvázi)monologikus (pl. állásinterjú) és társalgási helyzetekben mutatott spontán beszédviselkedésünk alapján ítéltetünk meg a mindennapokban, érdekünk tehát, hogy tisztában legyünk ennek jegyeivel és a mögöttes folyamatokkal.

Irodalom

- Andó Éva 2002. *A történetmondás kommunikatív jellemzői*. PhD-értekezés. ELTE, Budapest.
- Bóna Judit 2005. A hadaró és a gyors beszéd temporális sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 129. 235–242.
- Deme László 1961. A hangsúly és a hanglejtés. In Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 115–119.
- Deme László 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (Magyar szövegek alapján). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Elekfi László – Wacha Imre é. n. [2004]. Az értelmes beszéd hangzása. Mondatfonetika – kitekintéssel a szövegfonetikára. Szemimpex Kiadó, Budapest.
- Gocsál Ákos 2000. A beszéd időviszonyai különböző életkorú személyeknél. *Beszéd kutatás 2000*. 39–50.
- Gósy Mária 2003a. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127: 257–277.
- Gósy Mária 2003b. Virtuális mondatok a spontán beszédben. *Beszéd kutatás 2003*. 19–43.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kassai Ilona 1998. *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Wacha Imre 1974. Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stíluskategóriáiról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok X*. 203–216.
- Wacha Imre 1988. Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (a gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján). In Kontra Miklós (szerk.): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 1. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 102–158.